

TOMASZ KALISZ OP
EGO PRAEDICATOR
ZARYS BIOGRAFII JANA FALKENBERGA OP

STUDIA I ŹRÓDŁA
DOMINIKAŃSKIEGO INSTYTUTU HISTORYCZNEGO W KRAKOWIE

redaktor serii
Tomasz Gałuszka OP

tom 22

Tomasz Kalisz OP

EGO PRAEDICATOR

ZARYS BIOGRAFII

JANA FALKENBERGA OP

Copyright © 2021 Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie

For this edition

Copyright © 2021 Wydawnictwo W Drodze

Recenzenci:

dr hab. Tomasz Graff

dr hab. Maciej Zdanek

Projekt okładki:

Krzysztof Lorczyk OP

Skład i łamanie:

Lucyna Sterczewska

Korekta:

Sylwia Sperling

Opracowanie indeksów:

Tomasz Kalisz OP

Katarzyna Matyja

Na okładce:

Fragment płyty nagrobnej z krążanków klasztornych OO. Dominikanów w Krakowie.

Wydanie I, Poznań 2021

ISBN 978-83-7906-548-6

Druk i oprawa:

TOTEM.COM.PL sp. z o.o.

Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów

W drodze Spółka z o.o.

61-716 Poznań, ul. Kościuszki 99

Księgarnia internetowa: www.wdrodze.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	11
Podziękowanie	16
Rozdział 1. Papalista	19
1. Młodość i studia	19
1.1. Miejsce i data urodzenia Jana Falkenberga.	19
1.2. Uniwersytet Praski a dominikanie na przełomie XIV i XV wieku	22
1.3. Jan Falkenberg w Pradze i Wiedniu.	27
2. Profes i profesor dominikański	32
2.1. Zakon dominikański na przełomie XIV i XV wieku	32
2.2. Brat Jan <i>de Provincia Saxoniae</i>	35
2.3. Regens Jan Falkenberg	39
Ekskurs: Dominikańskie studium generalne w Krakowie	44
3. Adwersarz Mateusza z Krakowa	52
3.1. Uniwersytet Krakowski na przełomie XIV/XV wieku	52
3.2. <i>De monarchia mundi</i>	53
Rozdział 2. Koncyljarysta	59
1. Kaznodzieja.	59
1.1. Uniwersytet Praski na początku XV wieku.	59
1.2. Działalność uniwersytecka.	61
1.3. Działalność kaznodziejska	63

Ekskurs: Analiza strukturalna	
kazania <i>Considerate lylia agri</i>	66
2. Reformator, inkwizytor i przeor	71
2.1. Sytuacja Kościoła w okresie soboru w Pizie	71
2.2. Obecność Jana na soborze w Pizie	74
2.3. Traktat wiedeński	76
2.4. Działalność inkwizytorska	
oraz przeorstwo w Warburgu	78
3. Antagonista w Konstancji i obrońca ortodoksji.	81
3.1. Sobór w Konstancji	81
3.2. Działalność soborowa Falkenberga	
w Konstancji.	83
3.3. Spór dyplomatyczny wokół <i>Satyry</i>	
na soborze w Konstancji	88
3.4. Późniejsze spory z klerem diecezjalnym	95
3.5. Miejsce i data śmierci.	100
Zakończenie	103
Aneks	109
1. Chronologia życia	109
2. Katalog dzieł Jana Falkenberga	113
Bibliografia	123
Indeks osobowy	139
Indeks nazw geograficznych	143

Wykaz skrótów

- ADK** – Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie
- AFP** – „Archivum Fratrum Praedicatorum”
- APKr** – Archiwum Narodowe w Krakowie
- BnF** – Bibliothèque nationale de France
- BK PAN** – Biblioteka Kórnicka PAN
- Boss** – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
- BSB** – Bayerische Staatsbibliothek
- BUWr** – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
- EK** – *Encyklopedia Katolicka*, t. I–XX, Lublin 1973–2014
- FHC** – „Folia Historica Cracoviensia”
- KH** – „Kwartalnik Historyczny”
- MHUP** – *Monumenta historica Universitatis Pragensis*, ed. J. Spurny, t. 1–2, Praga 1830–1834
- MPhP** – „Mediaevalia Philosophica Polonorum”
- NK** – Národní knihovna w Pradze
- NP** – „Nasza Przeszłość”
- ÖNB** – Österreichische Nationalbibliothek
- PS** – „Polonia Sacra”
- PSB** – *Polski Słownik Biograficzny*, t. I–XLVII, Kraków 1935–2011
- PH** – „Przegląd Historyczny”
- PT** – „Przegląd Tomistyczny”

- RH** – „Roczniki Historyczne”
RHum – „Roczniki Humanistyczne”
RK – „Rocznik Krakowski”
RPAU – „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”
SPK – Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz w Berlinie
StB – Staatsbibliothek
SŻ – „Studia Źródłoznawcze”
UB – Universitätsbibliothek

Rodzicom

Wstęp

„KIEDY [Jan Falkenberg OP – T.K.] UDAŁ SIĘ Z SOBORU W BAZYLEI do Legnicy w diecezji wrocławskiej, zakończył tam życie. Wydawało mi się rzeczą dużo bardziej odpowiednią zanotować, kiedy ta zakała¹ zmarła, niż kiedy się urodziła”². Tak oto brzmiała opinia wielkiego polskiego dziejopisarza Jana Długosza na temat głównego bohatera niniejszej książki – dominikanina Jana Falkenberga. Miał on być zatem „zakałą”, a z czasem przyłgnęły do niego jeszcze inne określenia: kłamca, oszczerca oraz zły i wrogi Niemiec, który otwarcie współpracował z Zakonem Krzyżackim przeciwko Królestwu Polskiemu. O bracie Janie mówiono również, że był specjalnym szpiegiem, wysłanym przez Krzyżaków do Krakowa. Polscy czytelnicy przez setki lat znali tylko jedno oblicze Falkenberga – kłótliwego awanturnika i paszkwilanta oraz autora dzieła ośmieszającego króla Jagiełłę oraz Polaków.

Tymczasem współcześni badacze zajmujący się dziejami polskich dominikanów zauważyli jeszcze inną, „pozapolityczną” działalność Jana Falkenberga. Brat Jan był regensem zakonnego studium generalnego w Krakowie, wykładowcą i kaznodzieją w Pradze, uczestnikiem soboru w Pizie, Konstancji i Bazylei, inkwizytorem papieskim i przeorem. Jest więc jasne, że mamy

¹ łac. *portentum*: można przetłumaczyć również jako „dziwadło”, „osobliwe stworzenie”, „cudak”.

² Zob. *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, Liber undecimus 1413–1430*, Varsaviae 2000, s. 69 [Jan Długosz, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. XI, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 1985, s. 71].

do czynienia z osobowością nietuzinkową i wymagającą *sine ira et studio* dogłębnego i wieloaspektowego namysłu.

Biografia Jana Falkenberga nie doczekała się jeszcze całościowego naukowego opracowania. Dotychczas najpełniejszą monografię przedstawił w 1975 roku niemiecki historyk Hartmut Boockmann³. Skupił się na relacjach pomiędzy Zakonem Krzyżackim i Polską, a także zrelacjonował przebieg soboru w Konstancji i udział w nim Falkenberga. Inne wątki z życiorysu Jana zostały potraktowane przez Boockmanna jako ogólne tło do prezentacji głównego przedmiotu jego badań. Natomiast w literaturze polskiej trzeba w pierwszej kolejności wspomnieć o studium, które wyszło spod pióra zasłużonego historyka ks. Jana Fijałka. Duchowny ten przedstawił sylwetkę Jana Falkenberga w zestawieniu z innym dominikaninem Janem Biskupcem⁴. Fijałek nie ukrywał, że podziela w pełni zdanie Jana Długosza na temat Falkenberga, stąd też nie dziwi, że czytelnik otrzymał raczej jednostronny obraz brata Jana. W nowy sposób biografię dominikanina opracował Władysław Seńko. We wstępie do edycji krakowskiej *De monarchia mundi* streścił on najważniejsze fragmenty monografii H. Boockmanna i dodał szereg własnych obserwacji oraz uściśleń⁵. Jako pierwszy poddał on krytycznej ocenie informacje nt. Falkenberga, które odnalazł w studiach autorstwa m.in. Roberta Świętochowskiego OP, Pawła Kielara OP oraz Zenona Kałuży⁶.

³ Zob. H. Boockmann, *Johannes Falkenberg, der deutsche Orden und die polnische Politik*, Gottingen 1975; tenże, *Jan Falkenberg i jego obrona zakonu krzyżackiego*, „Zeszyty Historyczne”, 41 (1976), z. 4, s. 61–75.

⁴ Zob. J. Fijałek, *Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan Falkenberg*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 1, Lwów 1925.

⁵ Zob. „*De monarchia mundi*”: *krakowska redakcja J. Falkenberga*, wyd. W. Seńko, (Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia”, t. 20), Warszawa 1986.

⁶ Zob. R. Świętochowski, *Falkenberg Jan*, [w:] PSB, t. 6 (1948), s. 355–357; P. Kielar, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej*

W ostatnich latach obserwujemy intensyfikację badań nad dominikanami, dzięki czemu pojawiły się nowe studia nad różnymi elementami biografii Jana Falkenberga. Warto tutaj wspomnieć choćby takich badaczy jak Krzysztof Kaczmarek, Anna Zajchowska, Maciej Zdanek, Tomasz Gałuszka OP czy Jakub Turek⁷.

w średniowieczu, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 374–376; Z. Kałuża, *Eklezjologia Mateusza z Krakowa*, „*Studia mediewistyczne*”, 18/1(1977), s. 51–174; tenże, *Autor*, „*Speculum Aureum*”, „*Roczniki filozoficzne*”, 28/1 (1980), s. 203–232.

- ⁷ Bibliografia dotycząca tego tematu jest bardzo bogata. Pozwolę sobie wymienić najważniejsze, które dotyczą problematyki związanej z Janem Falkenbergiem: zob. T. Gałuszka, *Studium generalne dominikanów polskich w XIV wieku?*, FHC, 20 (2014), s. 35–65; tenże, *Szkolnictwo konwentualne i partykularne w strukturach polskiej prowincji dominikanów XIV stulecia. Nowe ujęcie w świetle nowych źródeł*, RH, 78 (2012), s. 191–211; tenże, *W przededniu powstania „studium generale”. Nowe badania nad czternastowiecznym zachowanym księgozbiorem dominikanów krakowskich*, PT, 16 (2010), s. 25–42; K. Kaczmarek, *Głos w dyskusji nad początkami Studium Generalnego dominikanów w Krakowie*, NP, 91 (1999), s. 77–100; tenże, *Wokół historiograficznych sporów o początki dominikańskiego Studium Generalnego w Krakowie*, PT, 16 (2010), s. 1–12; tenże, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005; M. Zdanek, *Regensi dominikańskiego Studium Generalnego w Krakowie do 1596 r.*, PT, 16 (2010), s. 77–124; tenże, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005; A. Zajchowska, *Czy w dominikańskim „studium generale” w Krakowie urządzano otrzęsiny? „Collatio de beanis” w rękopisie LXV6 z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie*, PT, 16 (2010), s. 59–75; taż, *Między uniwersytetem a zakonem. Biografia i spuścizna pisarska dominikanina Jana z Ząbkowic († 1446)*, Warszawa 2013; J. Turek, *Regens krakowski Jan z Soboru Pizańskiego w świetle dwóch traktatów Jana Falkenberga*, PT, 16 (2010), s. 43–58; tenże, *Spory dominikanów polskiej prowincji z duchowieństwem diecezjalnym w okresie od XIII do XV wieku*, PT, 15 (2009), s. 379–430; A. Pawlina, *Problem prostytucji w średniowiecznym Krakowie. Jana Falkenberga „Iudicium de edificandi domis pro meretricibus”*, FHC, 18 (2012), s. 75–85; P. Bar, *Omnes Poloni essent heretici: kauza Jana Falkenberga a diskuze o pojmu „hereze” na kostnickém koncilu*, [w:] *Cesta k rozmanitosti, aneb, Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku: sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře*, red. R. Modráková, T. Klimek, Praha 2016, s. 55–64; K. Ożóg, „*Poloni... sunt Deo odibiles heretici et impudici canes*”. Refleksje nad poglądami Jana Falkenberga OP († ok. 1435) o Polakach i Polsce, [w:] *Dominikanie o Polsce i Polakach od XIII do XX wieku*, red. T. Gałuszka, K. Matyja,

Podkreślmy raz jeszcze, że oprócz niemieckojęzycznej pracy Hartmuta Boockmanna nie posiadamy pełnej biografii Jana Falkenberga. Co więcej, także niektóre ustalenia polskich historyków wymagają weryfikacji i ponownej oceny w kontekście innych działań brata Jana. W końcu, dokładna kwerenda i analiza tradycji rękopiśmiennej twórczości tego dominikanina, wydobywa źródła, które albo były niepoprawnie interpretowane, albo wręcz w ogóle nieuwzględniane w badaniach historycznych. Wydaje się zatem rzeczą konieczną podsumowanie dotychczasowych badań i zaproponowanie „projektu” przyszłej, nowoczesnej biografii jednej z najbardziej kontrowersyjnych postaci XV-wiecznego Kościoła i Zakonu Kaznodziejskiego – Jana Falkenberga OP. Niniejsza książka ma formę szkicu biograficznego i jest głosem w dyskusji nad postacią brata Jana, nie tylko jako polemisty i polityka, ale przede wszystkim jako dominikańskiego zakonnika. Więcej uwagi poświęcę nieznannej działalności kaznodziejskiej i inkwizytorskiej Falkenberga, niż bardzo dobrze opracowanemu tematowi *Satyry* i sporu z Polakami na soborze w Konstancji.

Książka składa się z poprzedzonych wstępem dwóch części. Każda z nich podzielona jest na trzy rozdziały. Dwuczęściowy podział pracy wynika z dwóch bardzo charakterystycznych i całkowicie odrębnych etapów życia Falkenberga. Dominikanin bowiem przez ponad połowę swego życia był zawziętym papalistą⁸, zmarł zaś jako równie zawzięty koncyliarysta. Dlatego należy pokazać

(Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, 21), Poznań 2021, s. 141–155.

⁸ Zwolennika papieża będziemy nazywać „papalistą” za K. Schatzem, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tłum. J. Zakrzewski, Kraków 2001. Natomiast celowo nie używamy określenia „papista”, ponieważ jego powstanie datuje się na 1. poł. XVI wieku, i pochodzi z wystąpień Marcina Lutera, Jana Kalwina i innych protestantów skierowanych przeciwko zwolennikom papieża, zwanych przez owych polemistów „papistami”. Synonimicznie oznaczało kogoś, kto wyznawał

liczne i kontrowersyjne nieraz wydarzenia z jego życia, biorąc pod uwagę poglądy natury eklezjologicznej dominikanina oraz ich ewolucję.

W pierwszej części zostanie opisana przeszłość Falkenberga przed wstąpieniem do Zakonu Kaznodziejskiego. Przedstawione zostaną i poddane ocenie różne stanowiska dotyczące jego pochodzenia oraz przybliżona zostanie sylwetka Falkenberga – studenta w Pradze i Wiedniu.

Dokonując krótkiego omówienia sytuacji w zakonie dominikańskim na przełomie XIV i XV wieku przejdziemy do krakowskiego etapu, który wywarł znaczny wpływ na dominikanina. Zamierzamy również zabrać głos w dyskusji nad takimi problemami badawczymi jak: afiliacja zakonna brata Jana, spór wokół dominikańskiego studium generalnego i Falkenberga jako pierwszego polskiego regensa, oraz słynny konflikt zakonnik z Mateuszem z Krakowa, który nie pozostał bez wpływu na dalszą działalność i losy brata Jana.

Druga część książki dotyczy tego okresu życia Falkenberga, gdzie przechodzi on z pozycji papalisty do obozu koncyliarystów. Przejrzymy się więc działalności Jana na Uniwersytecie Praskim, a zwłaszcza jego aktywności kaznodziejskiej. Ponieważ w literaturze przedmiotu nie odnajdujemy żadnych studiów nad Janem jako kaznodzieją, dlatego też w tej części książki przedstawione zostanie jedyne znane kazania Jana Falkenberga – *Considerate lilia agri*. Poznamy Jana Falkenberga jako reformatora i uczestnika debat wokół papieskiej schizmy zachodniej. Ponadto, wydobyta zostanie również zakonna aktywność Falkenberga, a przede wszystkim jego zaangażowanie w sprawowaniu funkcji inkwizytora papieskiego oraz dominikańskiego przeora w Warburgu.

katolicyzm. Pejoratywny wydźwięk tego słowa stracił dziś na swoim znaczeniu; zob. EK, t. XIV, Lublin 2010, kol. 1308.

Nie przejdziemy obojętnie obok dramatycznych wydarzeń na soborze w Konstancji. Mimo że ten okres biografii Falkenberga jest najlepiej znany i przebadany przez historyków, to jednak warto będzie raz jeszcze poddać ocenie zarówno obecność Jana w Konstancji oraz pokrótce przyglądnąć się okolicznościom sporu wokół sławnej *Satyry*. Rozdział ten zostanie zamknięty omówieniem ostatnich lat życia brata Jana, w tym prezentacją słabo rozpoznanego sporu Falkenberga z klerem diecezjalnym.

W zakończeniu pracy zostaną zebrane najważniejsze ustalenia i obserwacje poczynione w trakcie studium biografii Jana Falkenberga. Zostanie przedstawiona ocena działalności głównego bohatera niniejszej książki. Pracę zamknie aneks z ustaloną chronologią życia dominikanina i wykazem jego dzieł z datacją i edycjami.

Podziękowanie

„Actio gratiarum in accipiente respicit gratiam dantis” (Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*, P. II-II, q. 106, a. 2, resp.) Chcę podziękować wielu osobom i instytucjom za pomoc i życzliwość w trakcie kwerend, badań i pisania tej książki. W pierwszej kolejności dziękuję Ojcu prof. Tomaszowi Gałuszce OP za towarzyszenie naukowe oraz przykład braterskiego dążenia do prawdy. Dziękuję również: Panu prof. Krzysztofowi Ożogowi za liczne rady i wsparcie oraz możliwość uczestniczenia w seminarium magisterskim w Zakładzie Historii Polski Średniowiecznej UJ; Panom dr. hab. Maciejowi Zdankowi i dr. hab. Tomaszowi Graffowi za konsultację merytoryczną i pomoc bibliograficzną. Dziękuję również moim dominikańskim braciom: o. dr. Józefowi Puciłowskiemu, o. dr. Ireneuszowi Wysokińskiemu, mgr. lic. Markowi

Miławickiemu, o. dr. Pawłowi Klimczakowi, o. dr. Robertowi Plichowi, o. dr. Maciejowi Roszkowskiemu i o. dr. Zbigniewowi Pajdzie. Szczególną podziękowania należą się również mgr Katarzynie Matyi i mojej siostrze mgr Agnieszce Kalisz-Magdziarczyk oraz całej rodzinie i przyjaciołom.